

УДК 1:316.3

Д.М. Шевчук, канд. філос. наук

ПУБЛІЧНЕ І ПРИВАТНЕ В ГОРИЗОНТІ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Національний університет «Острозька академія»

У статті здійснено філософський аналіз співвідношення між публічною та приватною сферами в аспекті буття людини в соціальному світі. Автор звертає увагу на зміни в розумінні цих сфер в різні періоди розвитку соціальної та політичної філософії, а також досліджує прояви кризи публічності в сучасному суспільстві.

Вступ

Соціально-філософський аналіз буття людини повинен звертати особливу увагу на сфери публічного і приватного, їх окреслення та діалектичне відношення між собою. Актуальність такого аналізу визначається, насамперед, тим, що він допомагає краще зрозуміти суть понять соціального та політичного, що, у свою чергу, лежить в основі соціальної та політичної онтології, а також сприяє осмисленню важливих аспектів морального та повсякденного порядків соціального та політичного світів. Іншими словами, можемо ствердити, що публічне і приватне у їхньому взаємовідношенні закладають основи та передумови творення соціального та політичного світів. Дистинкція між публічним і приватним постає центральною темою в політичних та правових вченнях від античності. Наприклад, римське право впроваджує наступну догму: «*Publicum jus est quod ad rei Romānae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet*» – «Публічне право – це те, що стосується римської держави, приватне – відноситься до користі окремих громадян». Починаючи з 17 ст. поняття публічного та приватного займають одне із центральних місць в дискусіях, що відбувалися в рамках політичної філософії. В новочасній думці обговорення питань, пов'язаних із дистинкцією публічного і приватного, було пов'язане, зокрема, із формуванням новочасного поняття публічності сфери.

Не менш актуальною дана проблематика постає для сучасної філософії, що зумовлене постмодерним змішуванням публічного і приватного. Антидемаркаціонізм постмодерної думки, що проявляється, зокрема, як додання бінарних опозицій, призводить до стирання меж між публічною сферою та приватним життям. Сучасні філософи, соціологи та культурологи твердять про кризи публічного простору, причиною чого є зацікнення людей на власній приватності, що має в основі як психологічні, так і соціальні передумови. Разом з тим, дистинкція публічне/приватне в західній політичній філософії є однією із фундаментальних бінарних опозицій, «великих дихотомій» західної філософської думки, яка визначає інші дихотомії, що використовуються для демаркації соціально-політичного світу.

Постановка мети

Таким чином, здійснюючи соціально-філософський аналіз публічного і приватного, будемо прагнути виявити основні аспекти співвідношення цих сфер, формування їх сучасного розуміння, а також осмислити суть кризи

публічності, яку діагностують в рамках сучасної соціальної та політичної філософії. Такий аналіз, на нашу думку, сприятиме більш детальному осмисленню фундаментальних підвалин буття людини в сучасному політичному та соціальному світах.

Аналіз публікацій

Проблема співвідношення публічного і приватного постає предметом філософського аналізу в рамках класичної політичної філософії, зокрема в працях Платона та Арістотеля, а також в роботах новочасних мислителів, наприклад, Н. Макіавелі, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гобса, Дж. Лока, А. де Токвіля та ін. Серед найбільш значимих розробок даної проблематики в сучасній філософії слід назвати дослідження Х. Арндт (публічне і приватне розглядаються в аспекті аналізу фундаментальних умов людського існування), Ю. Габермаса і Ч. Тейлора (звертають увагу на становлення публічної сфери в сучасному її розумінні), Р. Сенета (аналізує причини та основні прояви кризи публічності сфери).

Основна частина

Публічна та приватна сфери постають як важливі елементи соціальної онтології, впливаючи на існування та функціонування політичних та соціальних інституцій, а також на суспільні проекти та дискурси. Дихотомія приватне/публічне має важливе значення для політичної теорії, а також творення ідеологій та політичних програм, що постають на її основі, і загалом розуміння політичних процесів.

Особливу увагу на співвідношення між сферами публічного і приватного звертають, наприклад, представники лібералізму. Приватне розуміється ними як сфера, вторгнення в яку вимагає серйозного обґрунтування та підстав, натомість публічне – це сфера, доступ до якої держави є більш широким. При цьому однією із вад сучасної політичної теорії є те, що вона досить часто не дає чітких окреслень приватного і публічного, що призводить до плутанини й навіть маніпуляції. Таке змішування двох сфер мало місце вже в новочасній політичній філософії, на що вказує, зокрема, Х. Арндт. Відсутність розрізнення між приватним і публічним, твердить вона, може видаватися сучасній людині очевидною, що виражається, наприклад, у розумінні нації або будь-якого іншого політичного чи соціального утворення в образі великої сім'ї [2].

Частково причиною цього є вплив постмодерну, який «заганяє» політичну теорію у «пастку» антидемаркаціонізму, додання антиномій, дистинкцій та зумовлює тим самим негативні наслідки технологізації політики і формування постполітичного простору, що розмиває традиційні

межі політичної онтології. Розмивання меж між приватним та публічним, а також своєрідна політизація приватної сфери характерні, наприклад, для фемінізму, лозунгом якого є «Приватне – це політичне!» [4, с. 111]. Представники феміністичної критики переконують, що межі між публічним і приватним не є такими чіткими в житті, як це стверджується в рамках класичної політичної теорії.

З іншого боку, осмислення публічної сфери та феномену «відкритості», що нею породжена, дозволяє краще зрозуміти суть та становище демократії в сучасному світі та вирішити проблеми, що перед нею постають. На це вказує, наприклад, Ю. Габермас, коли пише: «...»Політична відкритість» як вищий вияв тих умов комунікативності, за яких може реалізуватися дискурсивне формування думки і волі публіки громадян держави, придатна як головне поняття нормативно укладеної теорії демократії» [3, с. 32]. Згідно з Ю. Габермасом, така нормативна теорія демократії та поняття публічності, а також сформовані ними дискурсивно-теоретичні інтерпретації наявних соціальних інституцій роблять можливою перспективу впровадження нових інституційних структур, які могли б протидіяти негативним явищам в сучасних суспільствах та політиці. Зокрема, вони дозволять протистояти перетворенню громадян на клієнтів, розірвати замкнутий кругообіг між власними (приватними) пререференціями та загальними (публічними) інтересами.

Дихотомія між публічним і приватним складає фундаментальний рівень існування людини в соціальному світі. Розробляючи концепцію *vita activa*, Х. Арендт зауважує, що людське життя, коли занурюється в діяльнісне буття, завжди має справу зі світом речей та людей, від яких ніколи не може відійти та трансцендувати. Можемо ствердити, що саме в результаті організації цього світу постають сфери публічного та приватного. Х. Арендт звертає увагу на принципове розділення цих двох сфер в епоху античності, що відбувалося в процесі становлення полісу, а також на трансформації, які відбуваються з приватним та публічним в Новий час.

Громадянин античного полісу належав одразу до двох порядків існування, його життя строго ділилося на те, що належало йому, а також те, що було загальним. Різниця між публічним і приватним проявляється в тому, що приватна сфера, згідно з Х. Арендт, характеризується людськими потребами та життєвою необхідністю. В сфері приватного проявляється природна необхідність. При цьому в епоху античності завжди виявляли повагу до приватної сфери, оскільки вона була передумовою участі в публічному житті полісу: «...Без забезпечення приватності ніхто не міг брати участь в справах соціального світу, тому що без місця, яке людина дійсно могла б називати своїм власним, вона ніби-то не піддавалася в цьому світі локалізації» [2, с. 40-41]. У свою чергу, поліс, на відміну від приватної сфери, характеризується свободою, в ньому індивіди поставали як рівні, їхнє життя відбувалося без тиску необхідності.

Зауважимо, що не лише Х. Арендт вказує на різницю між приватним та публічним, як різницю між

природою та культурою. Американський соціолог Р. Сенет, наприклад, також звертає увагу на те, що приватна сфера сприймається в соціумі як натуральний світ, що пов'язане із розумінням родини як чогось природного в бутті людини. Сфера публічна натомість часто сприймалася людьми як простір культури; таке сприйняття, як зауважує Р. Сенет, особливо характерне для мешканців великих європейських міст 18 ст. При цьому сприйняття опозиції приватного/природного та публічного/культурного свідчить про прагнення урівноважити дві сфери, звести їх до взаємного контролю і підтримки, а не анатагонізму. «Приватна сфера, – пише Р. Сенет, – мала контролювати публічну такою самою мірою, якою конвенційні, самовільні принципи вираження можуть контролювати цілісність відчуття реальності даної особи... Але публічна сфера також впливала і здійснювала корекцію приватної сфери; природна людина була твариною; публічне виправляло, таким чином, недоліки природи, що виникають із життя, яке відноситься виключно до принципів родинної любові» [7, с. 154-155]. Тож обидві сфери сприймаються як альтернативи одна до одної, але такі, що взаємодоповнюються.

Окреслення публічного та приватного як фундаментальних умов людського існування закладає передумови формування соціальної онтології. Хоча з іншого боку, саме визначення публічного та приватного просторів може піддаватися впливові актуальних соціальних дискурсів.

Публічне постає, як правило, у двох значеннях: по-перше, це усе те, що постає видимим для усіх, відкритим і всезагальним; по-друге, це те, що потиставляється приватній власності. Публічне можна інтерпретувати як сферу, що твориться соціальним дискурсом. Таку інтерпретацію предствляє, зокрема, Ю. Габермас. Німецький філософ звертається до античності: «В освіченому місті-державі Греції (полісі) сфера полісу, спільна для всіх громадян (*koine*), строго відділялася від сфери *oikos*, що належала кожному зокрема (*idia*). Відкрите життя (*bios politikos*) відбувалося на ринковій площі, на агорі, одначе до якогось конкретного місця прив'язане не було: відкритість творилася в мовній практиці (*lexis*)...» [3, с. 46]. Згідно з іншою інтерпретацією, яка функціонує в сучасній політичній та соціальній філософії, публічне та приватне визначають як результат соціальної уяви – своєрідного «соціального імаджинаріуму», як окреслює даний феномен Чарльз Тейлор. Сучасне розуміння публічного постає в епоху Нового часу, коли в уяві людей народжується нова ідея спільного простору. Ч. Тейлор дає наступне загальне визначення: «Публічна сфера – це спільний простір, в якому, як стверджується, члени суспільства зустрічаються за посередництвом різного виду медіа друкованих і електронних, а також безпосередньо, завдяки чому можуть дискутувати над проблемами, що стосуються їх спільного інтересу, і формувати стосовно них спільні погляди» [8, с. 117]. Публічний простір формується спільною уявою, спільним досвідом та спільними діями, хоча її не можна до них редукувати. Крім цього, Ч. Тейлор

звертає увагу на те, що цей простір є метатопічним, тобто великим нелокальним спільним простором. Будучи елементом соціального «імаджинаріуму», він закладає можливість потенційного ангажування в соціально значимі справи кожного члена суспільства.

Новочасне розуміння публічної сфери закладає її принципову незалежність від політики. Це має декілька суттєвих наслідків для буття людини в політичному світі та буття соціальних і політичних інституцій. Що стосується людини, то незалежність публічної сфери закладає основи для свободи та прав індивіда. Крім того, саме публічна сфера створює передумови, які дозволяють індивіду формувати власну не лише соціальну та політичну, але й приватну ідентичність.

Відокремленість публічної сфери від політики спрямована на те, аби впливати на політичний світ, чи навіть його конституювати. По-перше, це проявляється у тому, що публічна сфера здійснює легітимізуючу функцію по відношенню до соціальних та політичних інституцій. По-друге, публічна сфера може бути основою для суверенітету народу, що, у свою чергу, має вплив на дії влади. Ю. Габермас та Ч. Тейлор звертають увагу на принцип публічного нагляду за «правлячими тілами», а також максимальну раціоналізацію законодавства. Ч. Тейлор, зокрема, стверджує, що уряд, який рахується із думкою, не лише діє розсудливо, але й є морально зобов'язаним до таких дій. Тож уряди повинні встановлювати право і урядувати серед дискусуючої публічності. А тому, приймаючи рішення парламенти чи суди фактично в рамках законодавчого процесу утверджують те, що вже є результатом раціональної дискусії, яка була проведена народом. Крім цього, обговорення законодавчого процесу в публічному просторі зумовлює можливість досягнути максимальної раціональності. Ч. Тейлор пише: «Публічна сфера є місцем, де виробляються раціональні погляди, якими повинен керуватися уряд. Це складає принципову рису вільного суспільства» [8, с. 126]. Таким чином, саме через здійснення такого впливу на політичний світ, публічна сфера постає як своєрідний метатопічний простір по відношенню до політики. У цьому сенсі вона є відображенням морального і метафізичного порядку, що лежить в основі соціального порядку та практики.

Позаполітичність публічної сфери – це передсім новизна, яку впроваджує Новий час. Інтелектуали 18 століття ідентифікували себе із спільним простором дискусії, який не мав нічого спільного з політикою. «Цей позаполітичний статус, – пише Ч. Тейлор, – це один з аспектів новаторства публічної сфери: усі члени політичного суспільства (або принаймні усі його компетентні та освічені члени) повинні також сприйматися як члени спільноти, що є окремою від держави. Більше того, ця спільнота була ширшою, аніж будь-яка держава; в деяких ситуаціях охоплювала простір усієї цивілізованої Європи» [8, с. 131]. При цьому, слід зважати й на те, що ідея позаполітичних спільнот уже мала місце в європейській культурі, наприклад, християнська Церква (згадаймо концепцію двох градусів Бл. Августина). Тим не менше, специфікою новочасного

розуміння публічної сфери як позаполітичної спільноти є те, що вона радикально світська. Тож, згідно з Ч. Тейлором, можемо дати наступне узагальнене визначення публічної сфери: «Вона [публічна сфера – Д. Ш.] була новим метатопічним простором, в рамках якого члени суспільства могли обмінюватися ідеями і приходити до спільних поглядів. Вона як така конституювала метатопічну суб'єктивність, але таку, яка розумілася як незалежна від політичного порядку суспільства і функціонувала цілком в світському часі» [8, с. 141]. Саме таке розуміння публічної сфери актуальне сьогодні.

Обговорюючи питання про конституювання політичного світу за допомогою публічної сфери, варто звернути увагу також на те, що цей процес сягає часів античності, тобто початків формування принципів політики в європейській культурі. В рамках феноменологічної традиції німецький філософ Клаус Гельд звертає увагу на принципову публічність політичного світу, що сягає його основ. Політичний світ характеризується відкритістю, яка уможливорює нашу свободу, надаючи для неї вимір кінечності. Досвід цієї кінечності утверджує плюралізм горизонтів судження, що власне й впроваджує публічність політичного світу. Творення публічної сфери здійснюється тією мірою, якою політичний світ становить корелят плюралістичного обговорення його численними громадянами [6, с. 50-51].

Формування сучасного поняття публічної сфери в 18-19 ст. відбувалося на основі своєрідного співвідношення публічного і приватного. Ю. Габермас зауважує наступне: «Сфера публіки формується в широких верствах громадянства передусім як розширення й одночасно як завершення сфери сімейної інтимності» [3, с. 96]. Німецький мислитель говорить про тісний зв'язок між приватним і публічним – приватні особи виходять з інтимності своїх покоїв у відкритість салону. Крім того, публічна сфера об'єднує людей, які уже відкрили для себе приватну сферу як власники та економічні суб'єкти. Таким чином, між приватним та публічним існує взаємозалежність. Ю. Габермас зауважує, що хоча сфера сімейного та приватного хоче себе сприймати незалежною та звільненою від усіх суспільних стосунків, тобто фактично як простір суто людського, то все одно вона залежна від сфери праці та товарообміну [3, с. 91]. На своєрідну діалектику між публічним (публічним обміном думками) та приватним (сферою інтимності) вказує також Ч. Тейлор: «Ця сфера [сфера інтимності – Д.Ш.] була також частиною тла, на якому постала публічна сфера. І не лише тому, що творила частину домени того, що є приватним (позаполітичним та світським), але також з огляду на те, що сфера інтимності мала бути окреслена в результаті публічного обміну, як літературних творів, так і критики» [8, с. 148-149]. Разом з тим, приватна сфера починає відігравати більш значиму роль в публічному житті. Ч. Тейлор називає це «утвердженням звичайного життя», визначаючи його як рух в європейській культурі, який з'являється разом із Реформацією і який збільшує значення родинного життя, а також приватного світу виробництва. Це, у свою чергу, призводить до домінування

індивідуалізму, а також до зосередження на суб'єктивності та внутрішньому світі. У цьому можемо вбачати певні зміни щодо можливостей проявити власну індивідуальність, які приносить Новий час. Х. Арендт звертає увагу на те, що простором, в якому може бути виявлена власна індивідуальність є поліс: «...Поліс, а відтак і сам публічний простір, був місцем сильного та запеклого спору, в якому кожен повинен був переконливо відрізнити себе від інших, довівши видатним діянням, словом і досягненням, що він власне живе як один із «кращих»» [2, с. 55]. Тож саме публічний простір поліса був місцем, де долалася посередність приватного (сімейного) життя, це була сфера безпосередньої індивідуальності.

Нове поняття публічної та приватної сфери закладає основи громадянського суспільства та трансформує політичний світ. Обмежується простір влади, але й зумовлює при цьому нові політичні та соціальні феномени. Зокрема, можемо припустити, що своєрідною реакцією з боку влади була її трансформація та намагання пристосування до нових реалій. Влада розмивається і проникає в приватну та публічну сфери. Проявляється це, зокрема, феноменом мікрофізики влади, появою дисциплінарної влади, концепцію якої розробляє Мішель Фуко в праці «Наглядати та карати» [5]. Влада змінюється, вона не має тепер чіткої локалізації, пронизуючи усі наявні соціальні й політичні інституції та апарати. Перетворюється на стратегії та технології, здобуваючи засоби на використання потенціалу приватного і публічного для реалізації своїх цілей. Це поступово призводить до кризи публічності та приватності, яку діагностують в сучасній соціальній та політичній філософії.

Одним із проявів кризи публічності в сучасному соціальному і політичному світі є феномен своєрідної публічної інтерпасивності. Поняття інтерпасивності зустрічаємо в працях словенського психоаналітика та філософа Славоя Жижека. Постає воно, як зворотній бік інтерактивності, що пов'язане із пануванням нових медіа в сучасному публічному просторі: «Ті, хто хвалить демократичний потенціал нових медіа, зосереджуються загалом на тому, яким чином кіберпростір відкриває шанс для великої кількості людей вирватися з ролі пасивного спостерігача за спектаклем, який ставиться іншими, завдяки чому вони можуть брати активну участь не лише в спектаклі, але також більшою мірою брати участь у встановленні його правил» [10, с. 23]. З іншого боку, медіа, які мають сприяти активній участі в публічному житті, насправді переймають пасивність суб'єкта і, у такий спосіб, перетворюються на медіа символічної реєстрації.

Така ситуація зумовлена загальною зосередженістю сучасного індивіда на сфері приватності та інтимності, що має як соціальні й політичні, так і психологічні передумови. На це вказує, наприклад, Р. Сенет, стверджуючи, що сьогодні публічне життя набрало характеру формального зобов'язання, воно втрачає власне незалежне значення, що базується на досвіді. Натомість починає

домінувати «інтимна візія суспільства»: «Проблема сучасного суспільства, пов'язана із публічною сферою, має дві сторони: безособова поведінка і справи не викликають сильного захоплення; починають його викликати лише в момент, коли люди сприймають їх – хибно – за особисті проблеми» [7, с. 17]. Це, у свою чергу, має наслідки також для приватної сфери, оскільки стираються її межі, втрачається рівновага між приватним і публічним.

Висновки

Підсумовуючи можемо ствердити, що осмислення співвідношення між публічним і приватним, яке лежить в основі соціального буття людини, а також окреслення проявів кризи публічності в сучасному соціумі, має суттєві наслідки для загального розуміння політичного та соціального світів. Крім того, воно закладає можливість ефективного пошуку шляхів подолання негативних наслідків буття людини. Адже зацикленість на приватності та інтимності, а також панування пасивності в публічному бутті, може призводити до маніпуляції людським буттям за допомогою політичних засобів. Одним із шляхів утвердження гармонійного відношення між приватним та публічним, як стверджується в рамках окремих напрямків сучасної філософії, є своєрідне «повернення» до класичної політичної думки, яка усвідомлювала тісний зв'язок між сферами публічного та приватного, але й чітко їх відокремлювала. Тож своєрідною перспективою дослідження даної проблематики може бути аналіз того, наскільки таке «повернення» можливе, тобто, яким чином, сучасні прояви феноменів публічного та приватного можуть бути окреслені за допомогою концептів класичної політичної філософії. Відповідно, це передбачатиме дослідження питання про те, чи дискурс, що витвориться на основі такого окреслення, подолає сучасну кризу публічності.

Список літератури:

1. Арендт Г. Становище людини / пер. з англ. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 1999. – 255 с.
2. Арендт Х. Vita activa или о деятельной жизни / пер. с нем. и англ. В. Библина. – СПб.: Алетейя, 2000. – 437 с.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення в сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.
4. Окин С. М. Проблема пола: общественное и частное // Современная политическая теория. Авт.-сост. Д. Хэлд. – М.: Nota Bene, 2001. – С. 102-133.
5. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці. – К.: Основи, 1998. – 392 с.
6. Held K. Fenomenologia świata politycznego. – Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2003. – 171 s.
7. Sennet R. Upadek człowieka publicznego. – Warszawa: MUZA SA, 2009. – 608 s.
8. Taylor Ch. Nowoczesne imaginaria społeczne. – Kraków: Znak, 2010. – 256 s.
9. Weintraub J. The theory and politics of the public/private distinction // Public and private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy. Ed. by Jeff Alan Weintraub and Krishan Kumar. – Chicago: University of Chicago Press, 1997. – P. 1-39.
10. Žižek S. How to read Lacan. – New York, London: W.W. Norton & Company, 2007. – 132 p.

В статье представлен философский анализ соотношения между публичной и приватной сферами в аспекте бытия человека в социальном мире. Автор обращает внимание на изменения понимания этих сфер в разные периоды развития социальной и политической философии, а также исследует проявления кризиса публичности в современном обществе.

D. Shevchuk

THE PUBLIC AND PRIVATE IN HORIZON OF SOCIAL BEING OF HUMAN

In the article it is presented the philosophical analysis of correlations between public and private spheres in aspect of human being in social world. The Author pays attention to the changes in understanding these spheres at different periods of development of the social and political philosophy and investigates the crisis of publicity in contemporary society.